

Azərbaycanda ermənilərin 1918-ci il “türk-müsəlman ovu”

Bu qırğınlarda 50 mindən artıq dinc insan qətlə yetirildi

1918-ci il martın sonları – aprelin əvvəlləri Azərbaycan tarixinə xalqımızın öz torpağında mövcudluğunun taleyi ilə bağlı ən faciəli məqamlardan biri kimi qanla yazılmışdır. Həmin müdhiş günlərdə erməni-daşnak və ifrat bolşevik qüvvələrinin Bakı şəhərində azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri soyqırımı düşmənlərimizin uzun illərdən bəri izlədikləri təcavüzkar siyasətin məntiqi nəticəsi idi.

Bir tərəfdən Bakıda və onun ətrafında olan ermənilərin səfərbər edilməsi, bir tərəfdən də cəbhədən tərxis edilmiş erməni əsgərinin cəlb olunması nəticəsində 1918-ci ilin mart qırğınları ərəfəsində Bakıda xeyli sayda erməni-daşnak qüvvəsi toplanmışdı. Bakı Sovetinin rəhbəri Stepan Şaumyanın məlumatına görə, onların sayı 3 – 4 min nəfər idi. Bu məlumat qeyri-dəqiq də ola bilərdi. Erməni-daşnak qüvvələrinin törətdikləri qırğın və faciələrin miqyasının gizlədilməsi üçün S.Şaumyan erməni-daşnak qüvvələrinin sayını azaltdığı istisna deyil. Hər halda Bakıda planlaşdırılan qırğınların nəzərdə tutulan nəticə ilə başa çatması üçün belə qüvvələrin toplanması və təchiz edilməsi sahəsində fəal iş aparılırdı.

Hadisələrin şahidi Suren Şaumyanın (Stepan Şaumyanın oğlu) etiraflarından da aydın olur ki, Bakıda erməni silahlı dəstələrinin yaradılması istiqamətində Erməni Milli Şurasının fəaliyyəti Müsəlman Milli Şurasının fəaliyyətini xeyli üstələyirdi. Türkiyə ilə Rusiya arasında müharibəyə hələ son nöqtə qoyulmadığı bir vaxtda milli silahlı dəstələrin yaradılmasının “türkperəstlik” kimi qiymətləndiriləcəyindən ehtiyat edən müsəlman ictimai təşkilatlarının fəalları sürsük nümayiş etdirdikləri halda, Erməni Milli Şurası bütün imkanları daxilində daşnak qüvvələrini yaratmaqda davam edirdilər.

Rus ordusundan tərxis edilən erməni əsgərlərin bu işə cəlb edilməsi nəticəsində millətçi silahlı dəstələrin sıraları da genişlənməkdə idi. Erməni Milli Şurası 1918-ci ilin martında Osmanlı cəbhəsindən geri dönməyə rus ordusunun erməni əsgərlərinə müraciət edərək onları Bakıda yaradılan erməni-daşnak qüvvələrinin sıralarında birləşməyə, silahlılarını kimsəyə təhvil verməyərək özlərində saxlamağa və yeri gələndə bu silahdan erməniliyin mənafeyi naminə istifadəyə hazır olmağa çağırırdı.

Daşnaksütyun partiyasının rəhbərliyi altında olan qüvvələrdən başqa Bakı Sovetinin nəzarəti altında Qırmızı qvardiya da təşkil edilmişdi və bu dəstənin tərkibinin böyük hissəsini erməni silahlıları təşkil edirdilər. Bakıda toplanan erməni daşnak hərbi qüvvələrinin silahlandırılması üçün Erməni Milli Şurasının ixtiyarında xeyli maliyyə vəsaiti vardı. Həmin vəsaitin toplanması üçün illər idi ki, iş aparılırdı. Suren Şaumyanın yazdığına görə, köhnə orduda mövcud olan erməni partizan drujinalarından çoxlu sayda silah alınır. Müvafiq pul müqabilində tərxis olunan rus əsgərlərindən də silah əldə edilirdi. Bütün bunlardan sonra Suren Şaumyan da təsdiq edirdi ki, mart qırğınları ərəfəsində Erməni Milli Şurasının kifayət qədər ciddi hərbi qüvvəsi var idi.

Suren Şaumyan, eyni zamanda, mart qırğınları ərəfəsində Erməni Milli Şurası

ilə Müsəlman Milli Şurasının ixtiyarında olan hərbi qüvvələrin nisbətini də realılıqla təsvir edirdi. O bildirirdi ki, müsəlman əhalinin (azərbaycanlıların) xidmətə çağırılmaması və müsəlman milli zabıt kadrlarının olmaması üzündən Müsəlman Şurasının tabeliyində yalnız kiçik bir dəstə vardı. Qüvvə üstünlüyünə malik olan bolşevik və erməni-daşnak qüvvələri Azərbaycanın milli dəstəsinin məhv edilməsi üçün 1918-ci il mart ayının sonlarında Bakıda və sonra da Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində milli qırğınlara rəvac verdilər.

Hadisələrin şahidləri də bildirdilər ki, mart qırğınlarının törədilməsinə hazırlıq xeyli əvvəldən başlanmışdı. Bakı şəhər sakini Aleksandr Kvasnik xatırlayırdı ki, hələ 1918-ci ilin əvvəllərində şəhərin azərbaycanlı əhalisinə qarşı qırğınların həyata keçiriləcəyi haqqında söhbətlər dolayırdı. Şəhər əhalisinin müəyyən hissəsi üçün belə söhbətlər anlaşılıqlı olmasa da, bir müddətdən sonra onun mümkünlüyü aydın görünməyə başladı.

S.Şaumyan, Avakyan, Korqanyan və digər bolşeviklər öz fəaliyyətlərini Bakıda genişləndirdikdən sonra şəhərdə vəziyyət mürəkkəbləşməyə başladı. A.Kvasnik fikrincə, şəhər erməniləri isə əksinə, yaranmış vəziyyətdən sevindilər və onlar ümid edirdilər ki, Şaumyan kimlərinin rəhbərliyi altında onlar müsəlman əhalini sıxışdırmaqla Bakını və digər məntəqələri nəzarət altına ala biləcəklər. Ona görə A.Kvasnik mart qırğınlarını Bakıda və digər məntəqələrdə yerli əhalini qırmaqla onların bütün əmlakının ələ keçirilməsi üçün ermənilərin müsəlmanlara qarşı tətbiq etdiyi qəsd kimi qiymətləndirirdi. Bakıya şəriksiz sahib olmaq istəyini, əslində, S.Şaumyan da gizlətmirdi. O bildirirdi ki, biz əlimizə düşən bəhanədən istifadə etdik və bütün cəbhəboyu hücumu başladırıq.

Martın 30-da axşamdan xeyli keçmiş bütün şəhər qaynar qazana çevrildi. Bakı Sovetinin silahlı dəstələri və erməni silahlıları “İsmailiyyə”ni və İçərişəhəri mühasirəyə alaraq orada özlərini müdafiə etməyə çalışan şəhər sakinlərini susdurmağa başladılar. Bu dəstələrdən biri Dənizkənarı bulvar boyunca mövqelər tutub İçərişəhəri hədəfə aldı. Başqa bir çevik dəstə isə öz yerdəyişmələri ilə İçərişəhərdə mövqe tutmuş Azərbaycan qüvvələrinin diqqətini özünə cəlb etməklə “İsmailiyyə” və “Qoşa qala qapısı” yaxınlığında vuruşan qvardiyaçıların işini yüngülləşdirdi. Burada isə “Metropol” mehmanxanasının (indiki Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin) damında və onunla “Qoşa “ala qapısı” arasındakı binanın damında ermənilərin pulemyotları qurulmuşdu. Bu pulemyotlar “İsmailiyyə” binasını və İçərişəhərdə olan atəş mövqelərini hədəfə almışdılar.

Erməni-daşnak silahlıları ən amansız şəkildə şəhərin müsəlman əhalisini qırıb-çatmaqda davam edirdi. Onlar kimsəyə rəhm etmir, qaçan qoca və qadınları və uşaqları da güllələyirdilər. Bu adamlar məhəllə-məhəllə gəzib həm evləri, həm də idarələrin əşyalarını talan edir, qarşılıqlarına çıxanları süngüdən keçirirdilər. Erməni cəlladları, hətta bolşevik olan azərbaycanlılara da rəhm etmirdilər. Bildirirdilər ki, kimliyindən asılı olmayaraq, hansı əqidəyə və hansı partiyaya məxsus olmasına baxmayaraq, azərbaycanlı olan məhv edilməlidir. Onlar İrandan gəlmiş fars tacirlərini də müsəlman olduğu üçün öldürürdülər.

Bir neçə gün ərzində şəhərin azərbaycanlı hissəsini viranəyə çevirib əhaliyə sonsuz divan tutan erməni-daşnak dəstələrinə Stepan Lalayev, Xristofor Dildarov, Ambarum Melikov və s. cəlladlar rəhbərlik edirdilər. Əllərinə düşmüş fürsətdən ifrat bolşevik və daşnak ünsürləri ilə məhərrətlə istifadə etdilər ki, nail olduqları nəticələrə özləri də sevinclərini gizlədə bilmirdilər. S.Şaumyan fəxrli bildirdirdi ki, əldə olunmuş qələbə o qədər böyükdür ki, baş verənləri də kölgədə qoyur.

Rusiya Xalq Komissarları Sovetinə göndərdiyi məktubunda isə S.Şaumyan erməni-daşnak qüvvələrinin Bakıda sonsuz qırğın törətdiyinə öz münasibətini belə bildirirdi: “Daşnakların da 3 – 4 min nəfərlik silahlı milli hissələri var idi ki, o da bizim sərəncamımızda idi. Məhz onların iştirakı vətəndaş müharibəsinə milli qırğın xarakteri verdi. Lakin onun qarşısını almaq mümkün olmadı. Biz bu işə şüurlu surətdə getdik”.

Bir neçə gün ərzində Bakıda minlərlə azərbaycanlı öldürüldü. Onların dəqiq sayı barədə göstərilən rəqəmlər bir-birindən xeyli fərqlənir. Müxtəlif mənbə və ədəbiyyatda onların sayı 10 min, 10 mindən çox, 10 minlərlə, 14 min, 15 min göstərilir. Bir araşdırmada isə mart hadisələrini təhqiq edən istintaq komissiyasının materiallarına əsasən 11 min adamın öldürülməsi göstərilir. Müəllifin yazdığına görə, təkə “Vulkan” cəmiyyətinin köhnə yanalma körpüsündə 6 min 748 müsəlman meyidi qalaqlanmışdı. Bundan əlavə, şəhər əhalisinin 400 milyon manatlıq daş-qaş əmlakı oğurlanmışdı, xeyli sayda ictimai və şəxsi binalar dağıdılıb yandırılmışdı.

Həyata keçirilən bu qırğınlardan sonra S.Şaumyan və onun ətrafına toplanmış erməni millətçilər Bakıda bolşevik-daşnak diktaturası qurmaqla şəriksiz hakimiyyətə sahib oldular. Bununla da bolşeviklər və daşnaklar tərəfindən qarşıya qoyulmuş ilkin vəzifə yerinə yetirilmiş oldu. Amma onlar bununla da kifayətlənmirdilər və daha böyük iddialar irəli sürürdülər: Azərbaycanın milli qüvvələrini bütünlüklə məhv etmək və sonra da bolşevik-daşnak hakimiyyətini bütün Azərbaycan ərazisinə yaymaq.

Bakı qırğınlarından dərhal sonra həmin iddiaların həyata keçirilməsi üçün əməli addımlar atıldı. Belə ki, əldə edilmiş münasib fürsətdən istifadə edərək bolşevik-daşnak silahlıları Şamaxıda 8 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirdilər və Şamaxı əhalisinə 339,5 milyon manat ziyan verdilər. Quba qəzasında 16 mindən çox insan bolşevik-daşnak qırğınlarının qurbanı oldu. Bu kütləvi qırğınlar Qarabağda, Zəngəzurda, İrəvanda və Azərbaycanın digər qəzalarında da davam etdirildi. Bütünlükdə isə bu qırğınların gedişində 50 mindən artıq azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildilər.

Yalnız Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsi və qardaş Türkiyədən hərbi köməyin gəlməsi Azərbaycan xalqını kütləvi qırğınlardan qurtardı. Ardınca isə Azərbaycanın milli hökuməti ölkənin ərəzi bütövlüyünü təmin etdi və şərqdə ilk demokratik dövlət quruculuğunun tarixi təcrübəsini yaratdı.

**Mehman SÜLEYMANOV,
Milli Müdafiə Universiteti
Hərbi-Elmi Tədqiqat İnstitutunun
professoru, tarix elmləri dokтору**